

Kapitel 3

Antisemitisme

Det religiøst betingede had til jøderne kan føres tilbage til den mosaiske tros afvisning af Kristus som Messias. Det bygger endvidere på den folkelige opfattelse at "jøderne slog Jesus ihjel", hvilket ikke klart kan underbygges af teologien. Desuden overlevede kristendommensom religiøs bevægelse netop ved at tage afstand fra dele af den jødiske lovreligion. Kristne kirker har siden middelalderen ført an i forfølgelsen af jøderne i Europa, og mange gange har ordene i kirkerne været årsag til pogromer, hvorunder talrige jøder blev dræbt. Som regel fastholdt jøderne deres religion og i vidt omfang også deres kultur under deres tvungne eller frivillige ophold uden for Israel. Det indebar adfærdsmønstre og klædedragter som adskilte dem fra lokalbefolkningerne. På den måde var jøderne en subkultur, der altid var meget synlig. I middelalderens Europa opfattede de kristne jøder som fremmede repræsentanter for en anden religion. Jøderne blev beskyldt for at være skyld i Jesus død, for at have dræbt kristne børn, at have forårsaget naturkatastrofer og pesten, 'Den Sorte Død', der brød ud i 1348.

Et indgroet had til jøderne findes f.eks. i Martin Luthers skrifter og var en vigtig del af mange kristnes selvopfattelse. I en mere moderne form blev der i slutningen af 1800-tallet skabt en racistisk-bigisk antisemitisme, hvor jøderne blev opfattet som en byld på samfundets krop. Jøderne blev også i stigende grad opfattet som et egentligt samfundsproblem, som skulle løses, hvis nationen skulle have en lys fremtid. Mange steder måtte jøderne ikke eje jord. De stod dermed uden for flertallets samfundsstruktur, og derfor måtte de ernære sig ved byerhverv som f.eks. handel og pengeudlåning. Misundelse, skyldnerens bitterhed overfor långiveren eller politisk opportuniste forenedes ofte om at udpege jøderne som ågerkarle og meget andet ondt.

Gennem århundrederne har antisemitismen påtaget sig forskellige, men beslægtede former: religiøs, politisk, økonomisk, social og racistisk. Jøder er blevet diskrimineret, hadet og dræbt, fordi for-

domsfulde ikke-jøder troede, at de tilhørte den forkerte religion, manglede statsborgerskabskvalifikationer, praktiserede forretninger ukorrekt, opførte sig uhensigtsmæssigt eller besad underordnede raceegenskaber. Disse former for antisemitisme, men især den racistiske, spillede alle vigtige dele i Holocaust.

Tyskland

Antisemitismen fandtes i Tyskland og andre europæiske lande længe før Hitler. Hovedsagelig var den religiøst og politisk funderet, og jøder, der konverterede til kristendommen, kunne undgå diskriminering og forfølgelse.

I 1880'erne blev en voldsom propaganda blev sat i værk for at overbevise den tyske befolkning om jødernes urenhed. Begrebet *antisemitisme* opstod først, da den tyske journalist Wilhelm Marr anvendte betegnelsen i hadefulde skrifter imod jøder. I sin pjece 'Vejen til Germanismens sejr over jødedom'¹⁹ hævdede han, at tyskere og jøder var låst i en langvarig konflikt. Konflikten var baseret på de forskellige kvaliteter af de jødiske og tyske racer, og derfor kunne den heller ikke løses ved den samlede assimilering af den jødiske befolkning. Jøderne ville vinde konflikten, hvis ikke de blev standset i deres forehavende. Den tyske liberalisme havde allerede tilladt jøderne at kontrollere tysk økonomi og industri.

Marr var tilhænger af en af datidens videnskabelige teorier, der koblede sprog til race. Ifølge denne teori var mennesker, der talte tysk, af en overlegen, såkaldt arisk race. De, der talte de semitiske sprog, tilhørte den laveste, 'semitiske' race. Marr og andre tilhængere af denne teori var dog ikke konsekvente i deres brug af begrebet: Med termen antisemitisme henviser man nemlig kun til fjendtlighed mod jøder, ikke mod andre grupper i den semitiske sprogfamilie. Ligeledes tog teorien ikke højde for, at mange jøder faktisk ikke talte hebræisk, men derimod tysk eller jiddisch – en særlig jødisk udgave af tysk, der skrives med hebræiske bogstaver.

Kampen mellem jøder og tyskere ville ifølge hans overbevisning kun blive løst ved sejren til den ene eller den anden. En jødisk sejr, konkluderede han, ville resultere i det tyske folks undergang. Derfor

grundlagde han i 1879 Antisemitforbundet,²⁰ der som den første tyske organisation forpligtede sig til specifikt at bekæmpe den påståede trussel mod tyskerne, som jøderne havde stillet, og han foreslog, at de blev tvangsfjernet fra landet.

I Tyskland blev synspunktet om, at jødiske borgere var medlemmer af en anden race fra slutningen af det 19. århundrede mere og mere populært. Selv før det blev folk i den jødiske tro udelukket, fordi de havde en anden religion, men nu fik udelukkelsen og afgrænsningen en ny betydning.

I begyndelsen af 1900-tallet vandt en pseudovidenskabelig race-lære frem i mange lande. Ifølge denne racelære var jøder, romaer, slaverne og andre folkegrupper urene racer. De var ikke ariske, og jøder kunne ikke undgå antisemitismen ved at konvertere til en anden religion.

Endnu flere konspirationsteorier opstod i Tyskland efter 1. verdenskrig. Det blev påstået, at jøderne forberedte overtagelsen af verdensherredømmet. Ugebladet *der Stürmer*,²¹ som Julius Streicher udgav fra 1923 til 1945, samt andre blade og film portrætterede jøderne som onde, der udelukkende pønsede på at falde det tyske folk i ryggen. *Zions Viser Protokoller* er en bog, der foregiver, at der eksisterer en jødisk plan om verdensherredømmet. Bogen blev anvendt i promoveringen af den store konspirationsteori. Den blev først udgivet som føljeton i en russisk avis i St. Petersborg i 1903 af den kendte antisemit og journalist Pavel Kruschevan. Der var i virkeligheden et antisemitisk smædeskrift, som påstod, at det jødiske ældsteråd planlagde at omstyrte og overtage magten i verden. Fra omkring 1920 blev bogen oversat og udgivet i mange lande og blev meget populær. En af bogens læsere var Adolf Hitler. Bogen udgives stadig i dag, og er bl.a. populær i flere arabiske lande.²²

Nederlaget i 1. Verdenskrig fik enorme økonomiske og politiske omkostninger. Landet mistede betydelige dele af sit territorium og 10 procent af sin befolkning. Derudover blev Tyskland ved *Versailles fredsaftalen* (Versaillestraktaten) efter især fransk krav pålagt både det fulde ansvar for krigen og at skulle betale urealistisk høje krigsskadeerstatninger. Krigen på vestfronten var foregået på fransk jord, og det østlige Frankrig lå i ruiner med store mistede ressourcer samt

store skader på landskabet, byer, landsbyer, historiske og vigtige bygninger.

Det tyske kejserdømme blev opløst og erstattet af den demokratiske Weimarrepublik. De første efterkrigsår var præget af borgerkrigs-lignende tilstande, og landet var på fallittens rand. Krisen medførte stor tilslutning til de politiske yderfløje, og det var i dette kaotiske miljø, at Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) blev grundlagt. NSDAP var et af flere højreradikale partier, der havde en antikommunistisk og antisemitisk dagsorden.

Fra 1924 til 1929 oplevede tyskerne fremgang og en vis stabilitet, men den verdensomspændende økonomiske krise efter børskrakket i New York i 1929 ramte hårdt og kastede landet ud i nye politiske kriser. Denne periode, med høj arbejdsløshed og stor elendighed blandt befolkningen, fik afgørende betydning for opbakningen af NSDAP og førte til, at partiets leder, Adolf Hitler, den 30. januar 1933 blev udnævnt til rigskansler.

Det ydmygende nederlag under 1. Verdenskrig og de kaotiske år, der fulgte, medførte et behov for at udpege syndebukke, der kunne holdes ansvarlige.²³ Som det ofte før havde været tilfældet, blev jøderne nu hængt ud. Nazisterne udråbte jøder og socialister som skyldige i både krigen og nederlaget, og det vandt gehør i befolkningen.²⁴ Argumenter for at gøre jøderne ansvarlige var bl.a., at der i regeringen havde været adskillige centralt placerede jøder, ligesom nogle af aktørerne i den russiske revolution var jøder. Derfor var det jødernes skyld, at kommunisterne var kommet til magten i landet, der nu kaldtes Sovjetunionen.

Hitler og jøderne

Adolf Hitler var erklæret antisemit og var derudover dybt optaget af raceideologierne, der herskede i denne periode. Da han i 1924 var fængslet i Landsberg efter det mislykkede kupforsøg (Ølstuekuppet) mod den bayerske regering, skrev han selvbiografien *Mein Kampf*. I den skrev han, at det var nødvendigt, at den såkaldte ariske race (bl.a. tyskere og andre nordiske folkeslag) bekæmpede jøderne, der udråbtes som ærkefjenden. Han troede antageligt selv på, at jø-

derne havde en hemmelig plan om at tilkæmpe sig verdensherredømmet, og at jøderne var sammensvorne med kommunisterne.

Hitler havde en plan, der var baseret på en analyse af historien med racekampe som en motor. I modsætning til det normale betragtede han ikke jødedommen som en religion. Ifølge ham var jøder ikke et folk, men en særlig race. Ved at betragte jøder som ringere race gjorde han det muligt ikke at betragte dem som fuldt ud tyske medborgere, men som underordnede personer, der var en fare for de kulturskabende arier. Ved at mærke jøder som en race afskar han også jødernes vej ud af jødedommen ved at konvertere til kristendommen.

Med andre ord: en gang jøde – altid jøde!

Hitlers hadske udfald mod jøder i *Mein Kampf* har tidligere fået nogle historikere til at mene, at nazisterne fra begyndelsen af deres magtovertagelse havde til formål fysisk at udrydde Europas jøder. Sandheden af den teori er tvivlsom. Nyere forskning peger i stedet på, at det først var de tyske sejre på østfronten under 2. verdenskrig, som skabte forudsætningerne for udryddelsen af de europæiske jøder. Undersøger man imidlertid, hvad Hitler skrev og sagde i taler, er hans voldsomme had mod jøderne et gennemgående træk, og det kan føres helt tilbage til begyndelsen af hans politiske karriere i 1919. gradvis blev hans udtalelser skærpet til udryddelse af jøderne i Tyskland og hele Europa. Hele forfølgelsen af jøderne og andre såkaldte mindre-værdige folk udgik fra ham personligt og på hans ordre.²⁵

Hitler og hans nazister var ikke var antisemitter, fordi de var racister. De var racister, fordi de var antisemitter på udkig efter en anti-jødisk skamlet, som var dybere end det nogen religiøs, økonomisk eller politisk fordom alene kunne give. Hitler troede på, at jøder var en trussel, uanset hvad de gjorde, samt at jødernes og Tysklands interesser var uforenelige. Han så jødisk assimilering som infiltration og jødisk integration i det ikke-jødiske samfund som et bevis på jødisk listighed, der skulle skaffe dem verdensherredømmet.

Efter Hitlers opfattelse drejede al historie sig om kampen mellem racerne. Helt frem til sit selvmord i bunkeren i Berlin fastholdt han teorien om en jødisk verdenssammensværgelse, og han pålagde i sit politiske testamente sine medarbejdere at fortsætte kampen mod jøderne.²⁶

Efter Hitlers magtovertagelse

Det nye had til jøder havde en anden dimension, som var langt mere farlig end den i de mange tidligere århundreder. Jøderne blev nu ikke betragtet som et religiøst samfund, men som en *race*, der spredte sig over hele verden. Det blev antaget, at jøderne havde en plan om at skade alle ikke-jøder - og dermed især tyskerne.

Racistiske fordomme var ikke kun rettet mod jøderne, men også mod mennesker, der blev betragtet som en trussel mod deres eget folk på grund af deres sprog, deres hudfarve, deres oprindelse eller på grund af fysiske egenskaber såsom et handicap. Og det var det, nazisternes propaganda sigtede mod, og desværre faldt den ofte på frugtbar jord. Dette omfattede *andre racer* såsom afrikanere, men også Sinti og Roma, der blev kaldt sigøjnere. Også psykisk syge mennesker, fysisk handicappede, homoseksuelle samt omstrejfende og hjemløse, der blev omtalt som antisociale blev omfattet.

Hitler og hans tilhængere så sig som hørende til den værdifulde race, som måtte sikre, at de *underordnede racer* ikke overlevede. Selvom ideen om racen opstod i det 19. århundrede, var denne påstand og frem for alt viljen til at håndhæve den ny. Og hvad der var særligt nyt var de konsekvenser, som sådan ideologi bragte med sig. Systematisk at dræbe og udrydde folk for at beskytte et nationalt samfund var noget nyt, anderledes og ufatteligt. Og deri lå den særlige tyske måde.

En voldsom propaganda blev sat i værk for at overbevise den tyske befolkning om jødernes urenhed. De blev fremstillet som uærlige, listige, ækle, langnæsedede og profitorienterede bedragere, der intet kendte til dyderne troskab og loyalitet som nazisterne hævdede, var særligt tyske. Bladet *Der Stürmer* samt andre blade og film portrætterede jøderne som onde personer, der udelukkende pønsede på at falde det tyske folk i ryggen.

Hurtigt efter Hitlers og NSDAP's magtovertagelse i januar 1933 begyndte arbejdet for at tilrane sig den totale magt. Allerede d. 2. februar forbød Göring kommunistiske møder og demonstrationer. Den følgende dag blev den socialdemokratiske avis *Vorwärts* lukket i

to dage, og 4. marts blev den helt forbudt og udkom for sidste gang.

Natten mellem 27. og 28. februar 1933 blev Rigsdagsbygningen i Berlin sat i brand. Hitler overbeviste rigspræsident Hindenburg om at udstede Rigsdagsforordningen, der satte de grundlæggende borgerrettigheder ud af kraft. Nu var vejen åben for forfølgelse og arrestation af nazisternes modstandere. Kommunistpartiet blev forbudt, og få dage senere blev deres leder arresteret.

Militært organiserede grupper fra partiets SA (Sturmabteilung), der ved magtovertagelsen talte om mod 700.000 mand, var blevet udnævnt til hjælpepoliti. Det betød, at SA nu legalt kunne skærpe sin kamp mod politiske modstandere især kommunisterne og socialdemokraterne. Der blev straks tale om ren terror, der skabte betydelig usikkerhed i befolkningen.

Ved rigsdagsvalget d. 5. marts 1933 fik NSDAP sin største tilslutning med 43,9 procent af stemmerne, og partiet opnåede således aldrig flertal blandt de tyske vælgere.

23. marts blev bemyndigelsesloven vedtaget i rigsdagen, og dermed kunne regeringen vedtage love uden om rigsdagen. Sammen med Rigsdagsbrandforordningen var Adolf Hitler nu udstyret med diktatoriske fuldmagter.

Nu fik de tyske jøder de nye tider at føle. Josef Goebbels opfordrede 1. april tyskerne til at boykotte jødiske forretninger. Godt en måned senere stormede store mængder studerende og professorer biblioteker og boghandler over hele landet for at fjerne bøger, hvis forfattere ikke var arier, og bøger, der gik imod den nationalsocialistiske idé. Det blev startet af Deutsche Studentenschaft, og i Berlin og 21 andre byer var der offentlige afbrændinger af store mængder marxistisk og pacifistisk litteratur og bøger af jødiske forfattere. I flere af landets regioner vedtog det lokale nazistiske styre uafhængigt af landsledelsen at skærpe reglerne for jøder, og adskillige gange måtte landsledelsen bremse regionale enheders reformiver. Hitler og nazisterne havde til hensigt langsomt at udskille jøderne fra den øvrige befolkning på trods af, at de tyske jøder var blandt de mest integrerede i Europa. Jødedommen blev også sammenkoblet med kommunismen i *jødebolsjevismen*, hvormed nazisterne kunne identificere jøderne med et af den tyske middelklasses største skræmmebilleder.²⁷

Antisemitiske regler udviklede sig efterhånden, og pludselig måtte jøder ikke benytte de samme sporvogne, busser, offentlige toiletter og gader som ariske tyskere.

I september 1935 blev de såkaldte Nürnberg love vedtaget. Herefter var religiøse jøder definitivt racemæssige jøder. De var andenrangsborgere og konsekvensen heraf var, at de blev frataget deres rettigheder som tyske borgere. De kunne ikke længere gøre krav på samme behandling som de rene tyskere. Det tyske blod skulle holdes rent, og derfor blev ægteskaber mellem jøder og ikke-jøder forbudt.

Langt den overvejende del af jøderne følte sig som tyskere, og deres slægter havde levet i Tyskland i flere hundrede år. Mange af mændene havde kæmpet som soldater i den tyske hær under 1. verdenskrig. For dem var de nye regler helt uforståelige. Derfor blev manges reaktion nu at fremhæve deres jødedom og zionisme. Andre jøder forsøgte forgæves at råbe nazisterne op.

Forfølgelsen radikaliseres

Fra slutningen af 1937 trådte jødeforfølgelsen ind i en ny og mere radikal fase. Det overordnede mål var nu den forcerede fordrivelse af jøder fra Tyskland især ved yderligere forskelsbehandling, direkte brug af magt og øget økonomisk pres.²⁸

Også Hitlers åbne ekspansionspolitik begyndte at spille en rolle for skærpelsen af jødeforfølgelserne. Den skærpede udenrigspolitik vækkede angsten for krig i befolkningen, og den angst skulle igen henføres til det antisemitiske billede af fjenden, som regimet havde skabt: den endelige *Entjudung* af det tyske samfund.

Hen over sommeren 1938 fandt en længe planlagt landsdækkende aktion sted for at anholde såkaldte asociale personer. Efter Hitlers indgriben beordrede han i begyndelsen af juni, at tidligere straffede jøder også skulle anholdes og anbringes i koncentrationslejre. For at ophidse den antisemitiske stemning i befolkningen beordrede han propagandaminister Goebbels til at udsende falske oplysninger om, at flere end 3.000 jøder i de seneste måneder var flyttet til Berlin. Det blev selv for meget for lederen af RSHA (Reichssicherheitshauptamt), SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich, der henvendte sig i

propagandaministeriet og besværede sig over oplysningerne, men der fik han at vide, at de falske tal var offentliggjorte med Førerens godkendelse.²⁹

Volden var tiltaget efter indlemmelsen af Østrig i marts 1938 og under sommerens voksende spænding. Godt hjulpet på vej af Goebbels antijødiske udtalelser udartede nazisternes udskejelser sig så voldsomt, at det truede den offentlige orden i Berlin, gav det anledning til kritiske beretninger fra nyhedskorrespondenter i den udenlandske presse. Det førte til, at udskejelserne på Hitlers ordre d. 22. juni blev indstillet.

I de kommende måneder var der relativt stilhed. Den internationale krise om Sudetenland tog opmærksomheden. Umiddelbart efter undertegnelsen af den berygtede Münchenaftale mellem Hitler, den britiske premierminister Chamberlain og den franske premierminister Daladier med Italiens diktator Mussolini som mægler natten til d. 30. september 1938 om at overlade det tjekkoslovakiske Sudetenland til Tyskland, fortsatte de antijødiske udskejelser som på kommando. Mindst 12 synagoger blev ødelagt, vinduesruder til jødiske forretninger blev knust, og jøder blev mishandlet og nogle steder endda smidt ud af deres huse.³⁰

Den 31. marts 1938 vedtog det polske parlament en lov, der gav mulighed for at fratage statsborgerskabet fra alle polske statsborgere, der i mere end 5 år i træk uden afbrydelse havde boet i udlandet. Loven blev 9. oktober 1938 efterfulgt af et dekret om, at polske pas, der var udstedt i udlandet, fra 30. oktober 1938 kun var gyldige til indrejse i Polen, såfremt det var forsynet med et særligt indrejsevisum fra et polske konsulat. På den måde ønskede den polske regering at forhindre en masseudvisning til Polen af jøder af polsk nationalitet, der boede i det tyske rige.

Fuldstændig overraskende udviste tyske myndigheder i slutningen af oktober 1938 ca. 17.000 polske jøder. Tyske myndigheder ønskede at deportere dem i tide, før det polske dekret trådte i kraft. Udvisningen blev iværksat af Reinhard Heydrich, og mellem 28. og 29. oktober 1938 blev talrige jøder arresteret og med magt ført til grænsen. Det kom fuldstændig bag på de polske grænsemyndigheder, der blev fuldstændig overvældet og måtte handle selvstændigt uden

anvisninger oppe fra. Nogle steder skete indrejsen uhindret, men ved Bentschen (polsk Zbąszyń) forsøgte grænsemyndighederne at kontrollere pas og indrejsetilladelser. Mange kunne indrejse i Polen inden for de første to dage, men de, der ikke havde slægtninge eller bekendt i Polen, blev nægtet indrejse. De afviste jødiske polske borgere måtte forblive i ingenmandsland mellem Tyskland og Polen og var nu de facto statsløse.³¹

I Paris blev den nazistiske legationsekretær ved den tyske ambassade, Ernst vom Rath, d. 7. november 1938 skudt af den 17-årige polske jøde Herschel Grynszpan, der havde fået at vide, at hele hans familie var blevet drevet ud af byen Bentschen (nu polsk: Zbaszyn) i Tysklands grænseområde til Polen. Den tyske diplomat afgik ved døden d. 9. november, og det udnyttede propagandaminister Josef Goebbels som et påskud til at fyre op under de igangværende udskejelser. Det blev kulminationen på den antijødiske vold i Tyskland, som længe havde været under opsejling.

Natten mellem 8. og 10. november 1938 blev synagoger angrebet og stukket i brand, jødiske butikkers ruder blev knust, og jødiske butikker og virksomheder overalt i landet blev plyndret af den nazistiske pøbel. Pøblen var anført af uniformerede SA-mænd, der fulgte et signal fra propagandaminister Josef Goebbels. Også talrige jødiske hjem blev angrebet. Efter ordre stod såvel politi som brandvæsen roligt og iagttog begivenhederne uden at gribe ind. De officielle tal angiver, at knap 100 jøder blev dræbt den nat, men det rigtige tal var ca. 400. De store mængder knust glas, der flød i gaderne, gav senere begivenhederne navnene *Reichskristallnacht* og *Reichspogromnacht*.

Det var kulminationen på en forfærdelig spiral af antijødisk vold oven på indlemmelsen af Østrig i marts. Den overgik langt voldsbølgerne i 1933 og 1935. Volden var taget til under sommerens voksende spændinger, og Hitler slap de nazistiske horder løs på signal fra sin propagandaminister, Joseph Goebbels.

7500 jødisk ejede butikker blev ødelagt ned den nat. 1400 synagoger. Af halvdelen af alle tyske og østrigske synagoger var der den følgende dag kun murbrokker og aske tilbage. 30.000 jøder, hovedsagelig mænd, blev arresteret i de følgende dage og ført til koncentrationslejre.

Ifølge officielle oplysninger skulle 91 mennesker være døde under rigsspogromnatten. I virkeligheden var der langt flere. Mellem 1.300 og 1.500 mennesker døde af chokket efter hjerteanfald, tog deres eget liv af lidelse og skam eller blev tortureret til døde i koncentrationslejrene.³²

Den 10. november meddelte Goebbels gennem pressen, at yderligere optøjer skulle undgås. Ikke desto mindre varede pogromen i nogle byer indtil 13. november. På grund af mængderne af skår fra knuste butiksruder blev udtrykket *Reichskristallnacht* (Rigskrystalnat), skabt den 9. november 1938.

Denne pogrom øgede den statslige antisemitisme til nu at true jøderne på deres eksistens i Tyskland. Den markerer dermed overgangen fra diskriminering af de tyske jøder til systematisk forfølgelse, der knap tre år senere førte til Holocaust.

I Rigsdagen i Berlin talte Hitler d. 30. januar 1939. I talen kom han med en voldsom trussel mod jøderne:

Og én ting vil jeg gerne sige på denne mindeværdige dag, måske ikke kun for os tyskere: Jeg har ofte fremsat profetier, og man har leet af mig. Under min kamp for at komme til magten, har jøderne altid leet højere, når jeg forudsagde, at jeg en skønne dag ville blive det tyske riges overhoved, og at jeg da – blandt meget andet – ville finde en løsning på det jødiske problem.

I dag vil jeg fremsætte endnu en profeti: Hvis de jødiske internationale pengemænd fr held til at involvere alle lande i en ny krig, vil resultatet ikke blive en verdensomspændende bolsjevisme og dermed en sejr for jødedommen. Det vil betyde tilintetgørelsen af den jødiske race i Europa.³³

Talen var et signal om, hvad der ville komme, men få om overhovedet nogen kunne forestille sig, at Hitlers ord betød, at han ville slå alle jøder i Europa ihjel. Som det viste sig, skulle ordene tages for pålydende.

Antisemitismen i Holland

Det jødiske samfund i Holland blev i stigende grad assimileret i det øvrige samfund fra begyndelsen af det tyvende århundrede. I 1930'erne omfattede den jødiske del af samfundet i alt omkring 140.000 mennesker, og 10 procent af Amsterdams befolkning var jødisk. Generelt var en mild antisemitisme udbredt blandt den ikke-jødiske befolkning i Holland, og den jødiske religion blev set som underlig. Det var årsagen til, at der blev holdt en slags afstand mellem jøder og ikke-jøder. I lovgivningen var der ingen antisemitisme, og jøder havde samme rettigheder som andre hollandske statsborgere. Der var mere tale om en social antisemitisme f. eks. udtrykt i mindre kontakt mellem jøder og ikke-jøder eller i historier, som ikke-jøder fortalte hinanden. Det blev bl.a. betragtet som sund fornuft, at man som ikke-jøde skulle være særlig forsigtig ved indgåelse af forretningsaftaler med jøder.

Jøderne i Holland havde et sted, som jøder i andre lande misundte dem. Vold mod dem var ukendte, deres sociale muligheder var næsten det samme som de ikke-jøders, deres assimilering med det ikke-jødiske miljø var langt fremskreden, og de fleste ikke-jødiske hollændere gjorde ikke forskel mellem jøde og ikke-jøde. Alligevel kunne situationen ikke beskrives som en fuldstændig harmoni. Der var bestemt harmoni i nogle kredse, især i Amsterdam, men hvor jøderne er forskellige i disse kredse, hvor en berigelse af samfundet blev positivt værdsat, kunne andre institutioner have en langt mere negativ holdning mod jøderne, hvor jøderne i stigende grad følte sig mærkelige, eksklusive, mystiske, usympatiske, offensive, fjendtlige. Historikeren, dr. Louis de Jong skrev: En latent antisemitisme var mild, når vi sammenligner jøders situation med bestemte andre lande, men temmelig udbredt og for mange jøder på ingen måde ukendt omend ikke som en fare, men højst betragtet som et ubehageligt element i en eksistens.

Myten om, at det store flertal af det hollandske folk havde en yderst positiv holdning til jøderne under 2. verdenskrig, identificerede sig med deres lidelser og tog risici for at hjælpe dem, er gradvist blevet

nedbrudt i løbet af de sidste årtier. Historikeren Nanda van der Zee opsummerede dette i 1997: *Det nationale selvbillede af de mest tolerante mennesker på jorden, som så venligt havde hjulpet sine jødiske medborgere, korroderede i 1969'erne, da en anden generation født efter krigen begyndte at stille spørgsmål.*

Nogle ikke-jøder var forbeholdne mod at mænge sig med nye jødiske indvandrere herunder flygtninge fra Nazityskland. Regeringen fastsatte derfor en øvre grænse for indvandringen. Afhængigt af de kredse man plejede omgang med, var jøderne frygtet som socialister, kapitalister, zionister, fattige og ukvalificerede eller rige og overkvalificerede. I 1930'erne kunne det f.eks. være svært for jøder at bestille bord på en restaurant.³⁴

Den hollandske tolerante accept af jøder var overfladisk, som det fremgår af denne beskrivelse af tidligere sundhedsminister og vice-premierminister dr. Els Borst-Eilers: *Denne manglende interesse for jødernes skæbne var en konsekvens af antisemitisme før krigen i Holland. Det eksisterede også i min dejlige familie. Jeg havde en fuldt jødisk onkel, der havde giftet sig med en ikke-jøde [..]. Alligevel før krigen, for eksempel ved familiesammenkomster [..] var det ret almindeligt at høre kommentarer som 'et typisk jødisk trick' eller 'jøderne passer godt på sig selv'. Det var da nogen havde gjort noget smart med penge. Jeg bemærkede dette allerede som et lille barn. Ingen af os ville have ønsket at gøre ondt mod en jøde. Alligevel var der en følelse af 'de har gjort det meget godt økonomisk' til trods for at der var mange meget fattige jøder i Amsterdam.*³⁵

Ikke desto mindre holdt legenden om Hollands exceptionelle tolerance i to generationer:

Internationalt har det godartede Hollandske krigsbillede holdt fast i over halvtreds år. I sin introduktion til den jødiske kronikrejseguide fra 1999 "Holland" står der stadig: *'Tyskerne transporterede 100.000 [jøder] til dødslejre i Polen, men den lokale befolkning havde en tendens til at opføre sig sympatisk over for deres jødiske naboer og skjule mange'.*³⁶

I Holland kolliderede overfladisk tolerance med lovlydig lydighed og tabte. Katastrofen begyndte i samfundets øverste lag. I fem års radiotaler fra London, dedikerede dronning Wilhelmina kun fem sæt-

ninger til skæbnen for sine jødiske undersåtter. Ikke desto mindre voksede en international myte om hendes identifikation med de forfulgte jøder. Den tidligere hollandske vicepremierminister Els Borst sagde: *Vi ved nu, at forfølgelsen af jøderne næppe generede dronning Wilhelmina* [..]. Borst tilføjede: *Regeringens holdning vidnede om, at dens medlemmer, som mange andre, så de jødiske hollænderne som en særlig gruppe, der ikke var 'rigtige hollændere'*.³⁷

Det relative fravær af intens, populær antisemitisme i Holland rejser spørgsmålet: hvorfor var overlevelsesgraden for Hollandske jøder – 27 procent - tættere på Estland, Letland, Slovakiet og Ungarn end det omkringliggende Belgien og Frankrig.³⁸ Den hollandske forklaring er typisk landets geografi. Holland er et tætbeholdt, fladt land uden oplagte steder at gemme sig. Men denne forklaring afvises let af den store regionale variation i overlevelsesraterne i Holland.

Fra midten af 1943 til slutningen af krigen forsøgte mellem 200.000 og 300.000 Hollandske mænd at unddrage sig tvangsarbejde i Tyskland. At de fandt tilflugt under jorden viser, at muligheder for at skjule sig ikke primært blev bestemt af det hollandske landskab.³⁹

Af de 25.000 hollandske jøder, der skjulte sig, overlevede 15.000 eller 60 procent. Omtrent det samme antal af Belgiens 90.000 jøder skjulte sig (28.000), men dobbelt så mange procent og tidligere i krigen med hjælp fra mere aktiv modstand, jødisk og ikke-jødisk.⁴⁰

Så vi er nødt til at se andre steder for at forklare Hollands østeuropæiske overlevelsesrate uden Østeuropas virulente antisemitisme, en omvendt andel af gerningsmænd.

Selvom Holland ikke havde en stærk antisemitisme, blev landet det vesteuropæiske land, hvorfra det højeste antal jøder blev myrdet, mere end 70 procent. Blandt historikere er dette blevet kaldt *det hollandske paradoks*. Den tyske historiker Katja Happe giver flere delvise forklaringer til dette paradoks i sin undersøgelse.

Hun fremhæver, at det efter regeringens flugt til England var det generalsekretærene (departementscheferne) i ministerierne, der reelt udgjorde den hjemlige regering. De gjorde alt for at blive på deres poster for at forhindre værre tilstande, men de var svage og kom kun med en svag protest mod forfølgelsen af jøderne. De viste ikke befolkningen et eksempel på modstand. Først da det efter det tyske ne-

derlag i Stalingrad i februar 1943, gjorde det klart, at tyskerne kunne tabe krigen, øgedes modstanden i Holland, men for mange jøder, sigøjnere og medlemmer af Jehovas Vidner var det for sent.

Leiden Universitet

Redaktøren af Leiden Universitets ugeblad *Mare*, Vincent Bongers, fortalte: *Mærkeligt nok vidste de fleste studerende og professorer ikke, hvordan de skulle svare [på den nazistiske fremfærd over for jøderne i Tyskland]. Og det mens de læste aviserne, og flere af dem regelmæssigt kom til Tyskland. Der var nationalsocialistiske professorer, og der var en nationalsocialistisk studenterorganisation. Leiden studerende var også medlemmer af det, men der var kun få.*

Hans Blom er tidligere direktør for det hollandske institut for krigsdokumentation (NIOD) og Cleveringa-professor i Leiden skitserer kampen for den hollandske universitetsverden med fremkomsten af Hitler og den eventuelle besættelse af Holland: *En vent og se holdning blev vedtaget. Der var en utrolig mængde usikkerhed om fremtiden. Ingen vidste, hvad der nøjagtigt foregik. Overvej ikke tro, at det var klart for alle, hvad der ville komme; selvom de fleste mistænkte, at der ikke var noget godt i vente for dem.*

Historikeren og rektor magnificus ved Leiden Universitet Johan Huizinga, havde i en tidlig alder vist stor modvilje mod nazismen. Han fandt nazisterne barbariske. I 1933 fjernede han en gave fra tyskeren Johann von Leers, som ham havde modtaget på en kongres. *Ingen nazistisk propaganda skulle vises eller distribueres på dette universitet, tænkte han.*⁴¹

-
- ¹⁹ Marr, Max: *Der Weg zum Siege des Germanenthums über das Judenthum*. (Udg. Bern, Rudolph Costenoble, 1879).
- ²⁰ *Statuten Antisemiten-Liga* <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/rpage/190580>
- ²¹ *der Stürmer* var en antisemitisk tabloid ugeavis udgivet 1923 – 1945 af Julius Streicher. Avisen spillede en vigtig rolle i den nazistiske propaganda med antisemitiske artikler og grove karikaturtegninger.
- ²² Den første udgave af *Zions Vises Protokoller* udkom forkortet som føljeton i den russiske avis *Znamya* (= Banneret) i St. Petersborg 26.august – 7.september 1903. Udgiveren var den kendte antisemit Pavel Krushevan, som stod bag pogromen i Kishinev. Krushevan påstod, at manuskriptet oprindeligt var på fransk og havde titlen Referater fra mødet i verdensunionen af frimurere og Zions ældste. Selv kaldte han det *Program for jødernes verdenserobring*. I 1905 blev teksten udgivet alene i et hæfte i fuld længde. I 1906 kom endnu en udgave med titlen *Menneskehedens fjender*, mens en anden udgave samme år hed *Uddrag fra frimurernes protokoller*.
- ²³ *Dolkstødslegenden* (tysk: Dolchstoßlegende) var en teori om, at Tysklands nederlag i 1. verdenskrig skyldtes, at hæren blev dokket i ryggen af forrædere, kapitalister, jøder og socialister. Ledende politikere i Weimarrepublikken blev regnet som forrædere, og bl.a. Hitler omtalte dem som novemberforbryderne med henvisning til våbenstilstandsftalen d. 11. november 1918.
- ²⁴ Den hollandske historiker, dr. W. F. B. (Willem) Melching, Amsterdam Universitet, i kommentaren til den Nederlandske udgave af Hitlers manifest *Mein Kampf*.
- ²⁵ Longerich, Peter: *Der ungeschriebene Befehl : Hitler und der Weg zur »Endlösung«*, s. 185ff.
- ²⁶ Citat af sidste afsnit i Adolf Hitlers testamente af 29. april 1945 kl. 04:00: *Vor allem verpflichtigte ich die Führung der Nation die Gefolgschaft zur peinlichen Einhaltung der Rassegesetze und zum unbarmherzigen Widerstand gegen den Weltvergifter aller Völker, das internationale Judentum.*
- ²⁷ holocaust-uddannelse.dk
- ²⁸ Longerich, Peter: *Der ungeschriebene Befehl : Hitler und der Weg zur »Endlösung«*, s. 57.
- ²⁹ Do. s. 57f.
- ³⁰ Do. s. 60ff.
- ³¹ Friedländer, Saul: *Nazi Germany And The Jews, 1933–1945* s. 108ff.
- ³² Schamoni, Kathrin: *Tredje Rige - November Pogromer* – planetwissen.de
- ³³ Hitlers tale i Rigsddagen i Berlin 30. Januar 1939
<http://www.worldfuturefund.org/wffmaster/reading/hitler%20speeches/Hitler%20rede%201939.01.30.htm>.
- ³⁴ Es, Bart van: *Et Liv i Skjul*, s. 22.
- ³⁵ Gerstenfeld, Manfred: *Judging the Netherlands the Renewed Holocaust Restitution Process, 1997–2000*, s. 209
- ³⁶ Do. s. 24.
- ³⁷ Do. s. 25.
- ³⁸ Jødiske tab under Holocaust: Efter land - Holocaust-encyklopædi (ushmm.org).
- ³⁹ Croes, Marnix: *The Netherlands 1942-1945: Survival in hiding and the hunt for hidden Jewss*. s. 477f.
- ⁴⁰ Croes, Marnix: *The Holocaust in the Netherlands and the Rate of Jewish Survival* s. 477).
- ⁴¹ Blom, Hans: *Universiteit in oorlogstijd* MARE nr. 29, 29. april 2010